

Mgr Weronika Lipszyc

Kryzys tradycyjnej władzy wzroku w polskiej literaturze i polskim malarstwie na przełomie XIX i XX wieku

Praca poświęcona jest problematyce kryzysu tradycyjnej władzy wzroku w polskiej literaturze i polskim malarstwie na przełomie XIX i XX wieku. Chodzi o usytuowanie rodzimej sztuki słowa i obrazu w zupełnie nowym kontekście: przełomu antywzrokocentrycznego, zaproponowanego przez amerykańskiego badacza Martina Jaya sposobu rozumienia zmian paradygmatu kultury europejskiej w drugiej połowie dziewiętnastego stulecia. Przedmiot rozprawy stanowi badanie przejawów kryzysu tradycyjnej władzy wzroku w wybranych dziełach literackich i malarskich, poszukiwanie jego wyznaczników, charakterystycznych mechanizmów tekstowych o charakterze intersemiotycznym. Pozwoli to zbudować nowe podstawy dla komparatystycznych badań interdyscyplinarnych, a także wskazać możliwość odmiennego opisu epoki obejmującej przełom stuleci w dziejach kultury polskiej oraz procesu kształtowania się w Polsce formacji modernistycznej.

Trzy najważniejsze aspekty przełomu antywzrokocentrycznego to detranscendentalizacja perspektywy, rekorporalizacja podmiotu poznającego i rewaloryzacja czasu w stosunku do przestrzeni. Sposób przejawiania się tych zjawisk badam, analizując między innymi pozycję tematyki historycznej czy stosunek artystów do natury w sztuce przełomu wieków – odmienne na gruncie kultury polskiej od europejskich tendencji. Charakteryzuję takie zjawiska estetyczne jak niejednorodność budowy perspektywicznej przestrzeni obrazu (taką strategią posługują się między innymi Olga Boznańska oraz Jacek Malczewski) czy konstrukcja metaforyki w tekstach literackich, wskazując w nich próby ekspresji jednostkowej podmiotowości. Odwołuję się również do obecnej zarówno w malarstwie, jak i w literaturze oscylacji między obrazowaniem alegorycznym a symbolicznym; wiąże się ona z kryzysem reprezentacji przełomu wieków. Materiału dostarczają mi dzieła dramatyczne Stanisława Wyspiańskiego i ich recepcja w epoce czy jednocześnie mimetyczne i symboliczne traktowania w malarstwie tematu, koloru, światła.

Analizując egzemplaryczne teksty pokazuję, jak artyści artykułują – choć często nie wprost – swój protest w stosunku do wzrokocentrycznego, mimetycznego paradygmatu, jednak nie potrafią się od niego całkowicie uwolnić. Detranscendentalizacja perspektywy się dokonała, nie dochodzi jednak jeszcze do przywrócenia podmiotowi wolności, pełnego otwarcia się na indywidualizm, cielesność, subiektywne przeżywanie czasu. Odrzucenie tradycyjnej władzy wzroku nie wiąże się więc z całkowitą afirmacją nowego sposobu widzenia (a co za tym idzie – poznania). Można postawić tezę, że polska kultura przełomu wieków zatrzymuje się pomiędzy paradygmatami

wzrokocentrycznym i antywzrokocentrycznym, starając się przedłużyć utożsamienie Oka Umysłu i oka-organu, choć jedność spojrzenia została rozbita i nie może zostać odzyskana. Taka analiza twórczości malarskiej i literackiej okresu 1890–1910 przyniesie nie tylko nowe jej interpretacje, lecz pozwoli także z innej perspektywy spojrzeć na wystąpienia awangardowe kolejnych dwóch dekad.

Opis i analiza dominujących mechanizmów twórczych związanych z kryzysem tradycyjnej władzy wzroku pozwoli przeformułować istniejący w literaturze naukowej obraz epoki, dając podstawę do dalszych badań zarówno twórczości tego okresu, jak i innego spojrzenia na relacje modernizmu i postmodernizmu. Tak jak intensyfikacja zainteresowania problematyką wizualności (zwrot ikoniczny) w ostatniej dekadzie XX wieku pozwoliła wydobyć pewne aspekty kultury poprzednich wieków i wskazać na inny aspekt kryzysu przedstawienia, tak przeformułowanie obrazu wczesnego modernizmu może pomóc w odnalezieniu w przeszłości korzeni współczesnych zjawisk.

beata dipsy